

TÜRKİYE SANAYİNDE İŞÇİYİ BARINDIRMA PROBLEMİ

Prof. Dr. Ahmet Ali Özekan

Sınaî istihsal faaliyetlerinin, topyekûn iktisat hayatımızda, artık bir fantezi veya tecrübe olmaktan çıktığı, ekonomi bünyemizin temelli — ve oldukça ehemmiyetli — bir unsuru halini aldığı kabul edilebilir. 1945 yılı için 5,6 milyar lira olarak tahmin edilmiş olan millî gelirimizin 2300 milyonunu ziraat, 736 milyonunu endüstri ve 278 milyonunu da küçük sanat gelirleri teşkil etmekte, — ve ticaret gelirleri bir tarafa bırakılırsa — ehemmiyetleri sırasile: âmme hizmetleri, transport, serbest meslek, mesken, banka, kredi ve sigorta gelirleri, bunları bir hayli mesafe ile takip etmektedir. Demek oluyor ki, biri «endüstri», diğeri «küçük sanatlar» dan ibaret olmak üzere, — geniş mânasile — sınaî gelirler, ticaret gelirleriyle yanyana, 1 er milyar civarında iki rakamla, — ziraî gelirlerimizden sonra — millî gelir yekûnunun en ağır basan iki kaleminden birini teşkil etmektedir [1].

1945 de, 736 milyon lira ile, Türkiye millî gelirin % 12,1 ini teşkil etmiş olan Endüstri gelirleri sâfi kıymeti 1 milyar küsur liralık bir sınaî istihsal kaynağına dayanmıştır. Bu istihsal faaliyeti de, fabrikaları, maden ocakları, elektrik santralleri, havaî hatları, deko-villeri, çeşitli tesislerle, — kıymeti, bugünkü rayıçlara göre herhalde 2 milyar liraya balığ olan — bir millî sanayi cihazı içinde cereyan etmektedir. İşte sanayimizin, maddî - teknik cephesi.

[1] Vedat ELDEN: Millî Gelir. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 9, No. 1-2, S. 73-134. İstanbul 1949. İçinde:

Bu araştırma, bugünden geriye doğru: İstatistik Umum Müdürlüğünce, 1943 ve 1944 yılları için yapılarak, 1947 de, 275 sayılı numaralı broşürle; Ticaret Vekâleti Konjonktür Servisi tarafından 1935 yılı için tesbit edilerek, «Konjonktür» dergisinin 1937, Seri I, No. 7 nüshasında ve nihayet, aynı servişçe, memleketimizde ilk defa 1933-34 yılları millî geliri üzerinde yapılmış olup, 1935 de, Seri I, No. 2 neşredilmiş olan hesap ve tahminleri ele almak, netice ve metod bakımından, esaslı bir tenkit ve revizyona tâbi tutmak suretile meydana gelmiştir. Etütte, 1929, 1933, 1938, 1939, 1944 ve 1945 millî gelirlerine ait dökümler, tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Sayın Vedat Elden'in makalesinde neşredilmiş bulunan tahmin ve hesap neticelerine dayanarak suretile, 1945 yılındaki 5,655 milyarlık millî gelirimizi, — iktisadî faaliyet şubelerine göre, ve ehemmiyetleri itibarile — milyon lira olarak, şu suretile sıralamak kabildir: 1 — Ziraat. 2345, 2 — Ticaret 130, 3 — Topyekûn sınaî gelirler. (Endüstri ve küçük sanatlar) 949, 4 — Âmme hizmetleri 520, Transport (münakale ve muhabere) 230, 5 — Serbest meslekler ve hizmetler 230, Mesken gelirleri 180, Banka ve sigorta 60, sair gelirler 11.

Sanayi hayatımızın, bu «maddî -teknik» çerçevesi yanında, bir de, beşerî cephesi mevcuttur: 1945 de sanayi işletmelerimizde çalışanların yekûnu, yuvarlak rakamla, 350.000 dir; aileleriyle birlikte gözönünde tutulursa, hiç olmazsa, 1,5 milyonluk bir nüfusun, yaşama ve geçimlerinin (*) büyük sanayi kadrosu içine girdiği anlaşılır. Küçük sanatlarda çalışan 390.000 vatandaşın, aileleriyle beraber temsil ettikleri, diğer bir buçuk, iki milyonluk nüfus bu rakama dahil değildir. Türkiye endüstrisinde yer alan, bu 350.000 kişinin % 98 inden fazlası, işçi, ustabaşı ve teknisyenlerden terekküp etmekte, geri kalanını da, mühendis, kimyager, ve memur sınıfı teşkil etmektedir; işte sanayimizin insan kadrosu! [2].

Bu kadronun, sınaî istihsalde — muvaffakiyetin başlıca unsurlarından biri sıfatıyla — «işçi verimi» zaviyesinden arzettiği umumî manzara şudur:

(*) Gerçe, maden amelesinin büyük bir çoğunluğu başta olmak üzere, endüstri işçilerinin geçim kaynakları içinde, ziraî gelirler de ehemmiyetli bir rol oynamaktadır.

[2] Memleketimizde 1945 yılında — küçük sanatlar hariç — asıl sanayi kadrosunda yer alan personelin, yuvarlak rakamlarla tespit edilmiş dökümü şöyledir:

İktisadî devlet teşekküllerinde	80.000	Devlet sermayesile kurulmuş işletmelerde
Tekel işletmelerinde	11.000	
Askerî fabrikalarda	9.000	
Yol ve bina inşaatında çalışan işçiler	40.000	Bu şubedeki işçi sayısı mütemevvidir. 1939 da 60.000 idi. Son yıllarda yine yükselmiştir.
Başba şehirlerimizdeki elektrik, havagazi işletmelerinde	3.000	
Husurî sermaye ile kurulmuş sanayi işletmelerinde	200.000	Bunların, yine yuvarlak rakamla 150.000 i İş Kanunu çerçevesine girenlerden mürekkeptir.

Yuvarlak rakamla yekûn:

343.000-350.000

1945 yılında tam rakamla 342.946 sı, sanayi işletmelerinde ve 399.300 küçük hizmetlerde olmak üzere, topyekûn sınaî faaliyetlerle meşgul 742.246 kişilik nüfusun, muhtelif şube ve gruplara göre dökümü de ayrıca aşağıda gösterilmiştir:

SANAYİ		KÜÇÜK SANATLAR		
I.	İktisadî devlet teşekkülleri	79.831	I. El dokumacılığı	46.300
II.	Tekel işletmeleri	10.860	II. Halıcılık	18.000
III.	Askerî fabrikalar	9.000	III. Diğer küçük sanatlar	335.000
IV.	Büyük şehirlerdeki elektrik, havagazi işletmeleri	3.255		
V.	İnşaat işçileri (tahminî)	40.000		
VI.	Husurî sanayi işletmeleri (İş Kanununa tâbî)	164.000		
VII.	Husurî sanayi işletmeleri (İş Kanununa tâbî olmayan)	36.000		
	Yekûn	342.946	Yekûn	399.300

Sanayi işçiliğini, kendine biricik geçim vasıtası olarak seçmiş ve o yolda yetişmiş işçiler azdır: Madenlerimizde çalışan daimî ve profesyonel amele nisbeti, % 5-8 i geçmez. Bunların bir kısmını da, tornacılar, frezeciler, elektrikçiler, tamirciler, veya maden teknisyenleri, ustabaşları teşkil eder; yani asıl maden işçileri değil! Maden işçilerinin % 80 inden fazlası, Zonguldak, yukarı Karadeniz, Erzincan, Erzurum ve Güney-doğu Anadolu'da mevcut 250-300 bin kişilik bir nüfus sahrımdan devşirilir. Bu geçici amele kütlesinin, köy hayatı ve ekonomisi ile olan bağılılıkları hiç bir suretle kesilmiş değildir. Daimî ve kalifiye işçi nisbeti — bilhassa, mensucat, deri, çelik gibi — imalât sanayiinde, daha yüksek olmakla beraber, fabrikaların bulunduğu şehirlerde, temelli yerleşmiş, ve hayatları boyunca, muayyen bir hizmet şubesine bağlı kalanların ortalama nisbeti, % 40 ilâ 50 den fazla değildir.

Bu sebepledir ki, sanayi işletmelerimizde, işçiler âdeta gelip geçmekte, yani, fabrikalarda, maden ocaklarında, devamlı olarak, pek kısa bir müddet kalmaktadırlar. Böylece değişen işçi veya asıl tâbirile işçi değişim nisbeti [3] Guleman Şark Kromları İşletmesinde % 150 hattâ bazan % 175 i geçmekte, Ergani bakırlarında, % 250 ye baliğ olmaktadır. Ereğli kömür havzasında, harp esnasında, iş mükellefiyeti dahilinde ve harpten sonra, serbest olarak, 6 haftada bir

[3] Geniş mânâsile, işçi «değişim nisbeti» denilince (fransızcası: pourcentage de rotation du personnel; İngilizcesi: labour turn over) bir işletmede, muayyen bir müddet — umumiyetle bir yıl — zarfında çalışmış bulunan ortalama işçi sayısına nazaran, ya, işi terk edenlerin veya yeniden devşirilenerin arzettiği % kastedilir. Sınai istihsal randımanı ve maliyetler üzerinde oynadığı ehemmiyetli rol dolayısıyla, bu hususun — muntazaman ve sahih bir şekilde — tespit ve takibine, modern işletme sevk ve idaresinde büyük bir kıymet atfedilmektedir. Biz de «turn over» hesaplarına ilk defa — ve şimdilik münhasıran — iktisadî devlet teşekkülleri faaliyetlerini, sistematik «işletme tahlilleri» vasıtasile takip eden, Başvekâlet umum mürakabe heyetinin yıllık raporlarında, rastgelinmektedir.

«İşçi değişim nisbeti» araştırmalarına, tatbikatta olduğu kadar, başta, Amerikan ve Belçika literatürü olmak üzere, ilmi neşriyat sahasında da geniş ve ehemmiyetli bir mevki verilmiştir.

Bu sahada, bir tek kaynak göstermiş olmak için, Belçikada, Louvain Üniversitesi Organizasyon kürsüsü profesörü Paul MAHIEU ile iktisat profesörü Jean COLARD'ın, müştereken yazdıkları:

L'Organisation du Personnel dans L'Industrie; Bruxelles 1945.

L'Edition Universelle. 6 ncı baskı. s. 450.

adlı eseri zikrederek bilhassa V inci bahsine (s. 134-152) işaret etmekle iktifa edelim.

Bu hacimli eserde yer alan bütün sınai organizasyon meseleleri gibi, işçi değişim mevzuundaki incelemeler de Louvain Üniversitesi organizasyon kürsüsü tarafından Almanya, İngiltere, Belçika, Kanada, Birleşik Amerika Devletleri, Fransa, Hollanda, İtalya ve bazı diğer memleketlerde ceman 267 mühim sanayi işletmesi nezdinde yapılan muazzam bir anketin neticelerine dayanmaktadır. İşçi değişim nisbetlerinin tesbiti hususuna başvurulabilecek 5 başlıca metodun prensip ve tatbikatına, hâdisenin sebeplerini araştırma yollarına ve aşırı işçi değişimine karşı işletme sevk ve idaresince alınabilecek tedbirlere dair geniş izahatı ihtiva eden bu bahsin devamınca ve sonunda, mevzu ile ilgili zengin bibliyografya mevcuttur.

değiştirilen münavebeli işçi ekipleri sistemi tanzim edilmezden önce, 1937 yılında kömür ocaklarına kendi ihtiyarlarile ve münferiden gelen işçilerin, bir yılda ortalama olarak 16 - 22 gün kaldıklarını hesap etmiştim. Fabrikalarımızda, vaziyet bu kadar aşırı bir hadde bulunmamakla beraber, işçi değişimi üzerinde, dikkat ve alâka ile durmamızı icap ettirecek nisbetler kaydedilmektedir: Ezcümle, Türkiye'nin en büyük amele sahrmcı sayılan İstanbulda, resmî rakamlara nazaran, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikasında işçi değişim nisbeti % 35 - 40, Defterdar Yünlü Fabrikasında % 70 e baliğ olmakta, yine İstanbulda — bizzat tertip ettiğimiz bir ankete göre [4] — hususî teşebbüslerden, Mensucat Santralda, amele değişmesi % 50 - 70, Yedikule İplik Fabrikasında % 59 - 74 arasında temevvüç etmektedir [5], yine birer işçi merkezi olan Bursadaki Merinos Fabrikasındaki yıllık amele değişimi harp yıllarında % 65 i tecavüz etmektedir.

Profesyonel ve daimî işçi kıtlığı, sanayi amelesinin, kalifiye olmaması, netice itibarile randımanları düşük, maliyetlerimizi yüksek bir seviyede tutmaktadır. Bu problem, sanayi politikamızın en mühim dâvâlarından biridir. Çünkü, daimî ve kalifiye işçi olmadıkça çalışma verimini arttıracak, bir ücret politikası takip etmek, istihsalî ileri ölçüde makineleştirmek, teknik rasyonalizasyonun diğer icaplarını tatbik etmek de kabil olamaz. Aynı şartlar altında, işçinin gıdası, sıhhati, giyimi için ihtiyar edilen çeşitli masrafların, tesirleri

[4] Bu anket, 1949 - 1950 ders yılında, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde: «Sanayide ve Türkiye Sanayiinde Emek ve Psikoteknik»

konuşunu ele almış olan «Nazari ve tatbiki iktisat semineri» tarafından tertip edilmiştir. Anket bir İstanbulda, yukarıda zikredilen iki hususî mensucat fabrikasında, diğeri de Adanada (Ceyhanda) «Üç Beyaz» işletmesine bağlı un, buz, pamuk, prese ve pirinç fabrika ve imalâthanelerinde olmak üzere iki kolda yürütülmüştür.

İktisat Fakültesi Asistanlarından Dr. Feridun Özgür, Asım Kumru, Kemal Tosun, Refhan Ökten; İctimaiyat Enstitüsünden Avukat Mediha Aral'ın seminerine iştirak eden doktora talebelerinden ve bu meyanda bilhassa Şahin ....., Behçet Bilercil ve Turan Uyanık'ın kıymetli yardımları ve Adana bölgesi çalışma teşkilâtının müzaheretî ile başarılan bu ankete ait mufassal ve kat'î neticeleri neşredileceğini ümit ediyorum.

[5] «Mensucat Santral» ve «Yedikule İplik» fabrikalarında, giriştiğimiz tetkik ve ankette işçi değişim nisbetleri, mevcut metadlardan en mükemmeli değilse de, en basiti olarak kabul edilebilecek iki muhtelif formülü tatbik etmek suretile tesbit edilmiştir:

Birinci metod: Bir yıl zarfında, fabrikayı terketmiş olan işçi sayısını aynı devre zarfında, işletmede çalışmakta bulunan, işçi sayısına bölmekten ibarettir. Yani şu formülün tatbiki suretile hesap edilir:

$$\dot{I}_d = \frac{T}{N}$$

Bu formülde, T, bir yıl zarfında, fabrikayı terk etmiş olan işçi sayısını, N, işletmede, aynı devre arasında çalışmış olan ortalama işçi sayısını gösterir. Bu ortalama rakamı, hakikate en yakın bir netice elde edilecek şekilde tespit için, haftalık, (veya mevcut usullere göre, 15 günlük, aylık, ilâh...) ücret tediye bordrolarındaki işçi sayılarını toplayarak, vaziyete göre 52 ye, 26 ya ilâh... taksim etmek muvafık olur. Biz iki fabrikada, N i yıl başında ve sonunda, tespit edilmiş olan, işçi sayılarının vasatisini almak suretile hesapladık.

de bu bakımdan tamamen sathî kalmağa mahkûmdur. Sanayi hayatına devamlı surette mal olmamak, geçici işçi kütlesi için katlanılan malî külfetler, — netice itibarile — heyelân halinde bulunan bir arazinin bereketini arttırmak gayretile nadaslamak, gübrelemek için girişilecek kısır masraflara benzetebiliriz. Nihayet, sendikalar da amele sınıfı hayrına, kendilerinden beklenen içtimâî ve iktisadî rolleri, ancak devamlı, daimî, profesyonel, maden ve fabrikalar işçileri tarafından kuruldukları takdirde başarabilirler [6].

Bu suretle, Mensucat Santral Fabrikası için hesapladığımız işçi değişim nisbetleri 1947 de % 67, 1948 de % 64, 1949 da % 73 tür.

Yedikule Fabrikasında yalnız 1949 yılına mahsus olmak üzere aynı kadın, erkek, ve topyekûn işçilerden mürekkep 3 grup dahilinde tespit edilmiş olan neticelere göre:

İşçi değişim nisbeti (İ d):

586 kadın işçi arasında	% 59
129 erkek işçi arasında	% 62
715 işçi arasında	% 59 dur.

İkinci metod:

İşçi değişiminin hesabında, birinci metotta, fabrikayı «terkedenler» in nazarı dikkate alınmasına mukabil, ikinci metod, işletmeye, — gözönünde bulundurulmuş bir yıllık devre esnasında — yeniden devşirilmiş olan işçi sayısı hesaba katılmaktadır.

Birinci metoda tevcih edilen tenkitlerden biri şudur: «İşçi değişimi» denilen deveran hâdisesi — veya işçi değiştirme devresi — bir işçinin, işletme tarafından, devşirilmesi ile başlar, ve ancak, fabrikayı terk eden işçi yerine, bir diğerinin gelmesi ile nihayete erer. Bu itibarla, değişme nisbetini, fabrikaya yeniden girenleri hesaba katmak suretile tespit etmek muvafık olur.

(Bu hususta, 3 numaralı asterikte, Colard ve Mahieu'nün zikretmiş olduğumuz eserinde, (s. 13 - 139) izahlara başvurulabilir.)

İkinci metodun tatbikinde kullanılacak, en basit formül şudur:

$$I_d = \frac{N}{Y}$$

Bu formülde, Y bir yıl zarfında, işletmece, yeniden devşirilmiş olan işçi sayısı, N de, — birinci metotta olduğu gibi — fabrikada çalışmış olan ortalama işçi miktarını gösterir.

Her iki fabrikada, bu ikinci metodu tatbik ederken de «N» gayeye uygun olacağı gibi, haftalık tediyehordrolarındaki işçi sayısına göre değil, yıl başında ve sonundaki işçi mevcutları yekûnunu ikiye bölmek suretile tespit edilmiştir.

Bu suretle, «Mensucat Santral» fabrikası için hesapladığımız işçi değişim nisbetleri, 1947 de % 57, 1948 de % 76,5, 1949 da % 45 dir.

Yedikule fabrikasında, aynı metotta ve yalnız 1949 yılında çalışan kadın, erkek ve topyekûn işçi grupları dahilinde tespit edilmiş olan neticelere göre:

İşçi değişim nisbeti (İ d):

586 kadın işçi arasında	% 74
129 erkek işçi arasında	% 122
715 işçi arasında	% 82 dir.

[6] Konferansının bu mevzu ile ilgili «Türkiye Sanayi İşçileri» başlıklı bir konuşması «Sosyal Politika Konferansları» serisi içinde, (İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Sosyal Politika Konferansları Neşriyatı, No. 9. Birinci Kitap, İstanbul 1948, s. 56-81) ve aynı konuyu ele alan ilmi bir araştırması da «Türkiye Sanayiinde İşçi Mevzuunun İktisadî Problemleri» adı altında, («İbrahim Fazıl Pelin'e Armağan» İktisat Fakültesi yayını, No. 39, İstanbul 1948, s. 237-267) içinde neşredilmiştir. Profesyonel ve kalifiye işçi davasının ehemmiyeti, ve muhtevasını teşkil eden başlıca iktisadî problemler, bu konuşmayı hazırlayan müellifin, biri kömür sanayiinin tarihine, diğeri de aynı branşın iktisat politikasına tahsis ettiği iki eserinde, bütün genişliğiyle ele alınarak incelenmiş bulunmaktadır: [Bak. Ahmed Ali Özeken: Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerine Bir Deneme, 1848-1940, İstanbul 1944, içinde: s. 29: Ereğli Maden-i Hümayun Nizamnamesi hükümlerine göre havzada sosyal nizam; s. 31-33 1337 (1920) tarihli Ereğli Havza-i

Daimî, devamlı ve kalifiye bir işçi kütlesi yetiştirmek yolunda alınacak ilk tedbir, barındırmadır: Ancak, çalıştıkları fabrikaların bulunduğu şehirlerde, veya şehir dışı sanayi bölgelerinde, maden ocakları civarında, aileleriyle birlikte, sıhhi, insanî şartlar içinde, rahatça yerleşmiş olan işçiden yüksek randıman beklenebilir. Ancak, bu suretle yerleşmiş ve barınmış olan profesyonel işçilere sahip işletmelerdedir ki, teknik rasyonalizasyondan, çalışma şevk ve gayretini kamçılayan primli ücret sistemlerinden — ve hattâ çeşitli sosyal politika tedbirlerinden de bu vâdide — hakkile netice alınabilir.

Türkiyede, maden ocaklarında, fabrikalarda çalıştırılan işçiler, başlıca iki nüfus sahrınımdan devşirilmektedir:

1) Şehirlerde yerleşmiş olan ahali arasından;

2) Memleketlerinden — arızî olarak veya oldukça muntazam fasıllarla — ayrılmak suretile şehirlerdeki fabrikalara, veya maden bölgelerine gelmeği, buralarda bir kaç hafta veya bir kaç ay çalıştıktan sonra dönmeği itiyat edinmiş olan mühim bir köy nüfusundan.

Bu ikinci kaynağı teşkil eden gidip gelmeler dışında, 20 yıldan beri, sanayileşmekte olan memleketimiz nüfusunda acaba bir «şehirleşme» cereyanı da mevcut mudur? Yani köylerimiz boşanarak, nüfusun gitgide daha büyük bir kısmı, şehirlerde yerleşmeğe başlamış mıdır? Bu noktanın mevzuumuzla yakın ve sıkı bir alâkası vardır: Çünkü, nüfusun, gittikçe artan bir ölçüde, şehirlerde yerleşmesinin doğurduğu mesken buhranları işçiyi barındırma sahasında da büyük güçlükler yaratır.

Filhakika XIX uncu asırda garp dünyasını iktisadî ve içtimai tepkileriyle meşgul eden en mühim hâdiselerden biri, sanayileşme inkişafını takiben, nüfusun gittikçe mütezayit bir tempo ile şehirlere akın etmesi, köylerin âdeta, yer yer, boşalması suretile tezahür eden nüfus hareketleri olmuştur. Aynı istikamette bir gelişme XX inci asırda da devam etmiştir [7].

Fahime maden amelesine müteallik kanun hükümleriyle Cumhuriyet mevzuatına göre havzada sosyal nizam ve «Türkiye Kömür Ekonomisinde İstihsal Dâvası» İstanbul 1950. İçinde bilhassa ikinci kısım: «Türkiyede kömür istihsalı dâvası ve başlıca iktisadî problemleri. Altıncı bahis: İşçi problemi ve randımanlar, Kömür havzasında «İşçi problemi» s. 179-207; ayrıca: üçüncü kısım, dokuzuncu bahis: İşçi dâvasının haline doğru.

Aynı ve mücavir mevzular etrafında:

Bk. Kessler (O. Prof. Dr.): Zonguldak ve Karabükteki çalışma şartları. (Türkçe metin: Dr. Ekmel Zâdil). İçtimai siyaset konferansları. İkinci Kitap, s. 7-33 içinde, İstanbul 1949.

[7] *Sombarpa*'a nazaran, 1860 da Avrupa nüfusunun % 25,7 si şehirlerde ve bu meyanda % 7,8 i, 50.000 den fazla nüfuslu şehirlerde ikamet etmekte iken, bu nisbetler, 20 nci asır başında, aynı sıra ile, % 35,7, ve % 16,5 a yükselmiştir. Garbi Avrupada, aynı tarihler arasında, şehirde oturan nüfus % 34,1 den % 48 e ve nüfusu 50.000 i aşan şehirlerde ise % 10,3 den

Bir çok devlet adamları, çağdaş sosyoloji âlimleri, tarih münek-
kitleri ve diğer müşahitler de bu yoldaki müfrit temayül ve gelişme-
leri, umumiyetle, iyi karşılammışlar, XIX uncu yüzyılla, XX nci asrın
başlarında, garp cemiyetini muztarip kılan, bir çok içtimai̇ yara-
ların ve ıstırapların mesuliyetini, nüfusun şehirlere akın etmesi hâdi-
sesine yüklemişlerdir [8].

Konuşmamızı ancak, uzaktan ve dolayısıyla ilgilendiren bu iddi-
alardaki hakikat hissesi ne olursa olsun, büyük nüfus kütlelerinin
şehirlerde temerküz etmesinin doğurduğu münakaşa kabul etmez
neticelerden biri de, *mesken buhranı* olmuştur. Şehirlerde, yerleşen
ve ayrıca bir müddücezir gibi gelen ve geçen nüfusu ibate edecek
yer bulunamamış, arsa kıymetleri, kiralar, akıllara hayret verecek
şekilde artmış, mesken buhranı ve mesken sefaleti meydana çıkmış,
bir taraftan şehirler içinde bu hâd ve müzmin mesken darlığı ile
uğraşılırken, diğer taraftan da, şehir varoşlarında ve dışında, maden

% 22,3 e çıkmıştır. Bu inkişaflar iki asır başları arasında mukayese edilecek olursa, 1800 de,
120 milyonluk Garbi Avrupa nüfusunun ancak % 3 ü 100.000 den fazla nüfuslu şehirlerde ikamet
etmekte iken, 1900 de, 280 milyona baliğ olan nüfusun, aynı çaptaki şehirlerde oturan nisbeti
% 13 e yükselmiş bulunuyordu. İngiltere nüfusunun 1851 de % 50,08 i şehirde ve % 22,58 i
100.000 den fazla nüfuslu büyük şehirlerde ikamet etmekte iken, bu nisbetler, 1891 de, aynı sıra
ile % 78,14 ve % 37,9 a çıkmış bulunuyordu. Fransada, zirai nüfus, 1851 deki % 45 nisbetin-
den, 1910 da % 53 e düşmüştür. Almanyada, şehirlerde yaşayan nüfus, 1871 de memleket nüfus-
unun % 36,1 i, 1890 da % 47 si, 1905 de % 57,4, 1910 da % 60 ı teşkil ediyordu. *Bk. W. Som-
bart.* — *Der Moderne Kapitalismus*, vol. III, Sah. 387 - 390, München - Leipzig, 1928.

Bu inkişaf, XX nci asırda da, devam etmiştir. Ezcümle, Almanyada, 1882 ile 1925 ara-
sında köylerde çalışanların miktarı % 40 dan % 23 e düşmüş, yalnız 1924 ile 1929 arasında,
köylerden şehirlere hicret eden nüfus 894.000 e baliğ olmuştur. (*Bk. Encyclopedia of the Social
Sciences*, vol. X, Sah. 440, «Migrations» makalesi, New-York, 1935.

1926 da, 100.000 ve daha fazla nüfuslu şehirlerde, yaşayan nüfus, topyekün nüfusun,
Hindistanda % 3,6 sını, Çinde % 4,5 unu, Avrupa Rusyasında % 5,2 sini teşkil etmesine mu-
kabil, Japonyada % 14,6 sını, İtalyada % 14,5 ini, Fransada % 15,5 ini, Kanadada % 17,7 sini,
Birleşik Amerika Devletlerinde % 26,5 ini, İngiltere ve Galde % 39,1 ini teşkil etmekte idi.

Bk. Encyclopedia Britannica, vol. 18, Sah. 233, «Population» makalesi, Chicago, London,
Taranto, 1949.

[8] *Sarc* (Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl): *Türkiyede Şehirleşme Temayülleri* — İktisat Fa-
kültesi Mecmuası. Cilt 9. No. 1-2, İstanbul 1949. s. 29-54 içinde.

Profesör Sarc, Türkiye nüfusunda bir şehirleşme temayülünün mevcut olup olmadığını tet-
kike girişmezden önce, garp âlemini XIX uncu asır boyunca ve yakın zamanlara kadar çeşitli
ihtilâtlarile meşgul etmiş olan, bu çetin meseleyi, en geniş çerçevesi içinde vaz ederek ezcümle
şunları söylemektedir:

«Bu hareket bir çok endişeler doğurmuş ve tenkitlere uğramıştır. Şehirleşmenin mesken buh-
ranına, doğumların azalmasına, ırkın soysuzlaşmasına, halkın müfrit siyasî cereyanlara kapılma-
sına sebep olduğu ileri sürülmüş, şehirler milletlerin mezarı olarak vasıflandırılmıştır. Şehirlerde
velâdiyetin köylülere nazaran çok az, buna mukabil askere alınırken çürüğe çıkarılanlar nisbe-
tinin daha yüksek olduğuna işaret edilmiştir. Bazı hükümetler şehirleşmeyi frenlemek lüzumunu
duymuşlardır.

İki dünya harbi arasında topraksız çiftçi ve âmeleyi arazi sahibi kılmak yolunda muhtelif
memleketlerde alman tedbirler, bilhassa, şehirlere akını durdurmak veya oralaradaki ihtikani
azaltmak gayesine matuftu. Fakat bu tedbirlere, ve 1930 yılına doğru kopan büyük iktisadî
buhranın en ziyade şehir sakinlerini sıkıntıya düşürmüş ve şehirlerde hayatı güçleştirmiş olma-
sına rağmen, şehirlere akın iki dünya harbi arasında da devam etmiştir.

kömürü havzalarında, işçi siteleri inşa etmek icabetmiş ve bu yolda bilhassa kommünlerin ve kooperatiflerin büyük ve muvaffakiyetli bir rol oynadıkları görülmüştür.

Mâna ve ehemmiyetini, bu suretle belirttikten sonra, az önce sorduğumuz suali bir daha tekrar edelim: Sanayi hayatı, Türkiyede de, köyleri boşaltan, ahaliyi şehirlere çeken bir nüfus hareketi yaratmış mıdır?

Meseleyi 1941 de bu suretle vazederek, tetkik etmiş olan, Profesör Reuter, Türkiyede, «ciddî bir şehirlileşme temayülü mevcut olmadığı neticesine vâsıl olmuştur [9]. Mevzu, İstanbul Üniversitesi Rektörü, Profesör Ömer Celâl Sarç tarafından, 1927, 1935, 1940 ve 1945 nüfus sayımlarının neticelerine dayanılmak suretile, etraflı ve esaslı bir şekilde tetkik edilmiştir.

Geçen sene neşredilmiş olan neticelere göre Türkiyede, köyden şehire doğru akan bir nüfus hareketi mevcuttur. Yalnız «bu hareketlerin ölçü ve mahiyet itibarile arz ettikleri bazı hususiyetlere» ehemmiyetle işaret etmek lâzımdır: [10]

1 — Köy nüfusunun şehirlere doğru akışındaki gelişme, XIX uncu asırda garp memleketlerinde, ve iki Cihan harbi arasında Sovyet Rusyada müşahede edilen ölçülerle mukayese edilemeyecek derecede hafiftir. 10.000 den fazla nüfuslu şehirlerimizin umum nüfusa olan nisbeti, 1927 de % 16 iken, 1945 de ancak % 17,70 e yükselmiştir.

2 — Bu istikametteki nüfus hareketleri, aynı zamanda, umumî de değildir. Yani köylerimizden büyük, küçük, yeni ve eski bütün şehirlerimize doğru bir nüfus akını müşahede edilemez.

Büyük şehirlerimiz, bu hareket sahasının dışında kalmışlardır. Ezcümle İstanbul ve İzmir, temelli yerleşmek üzere gelen büyük bir nüfus akışı yoktur: İstanbul nüfusu 1927 ile 1943 sayımları arasında geçen 18 yıl zarfında, % 25 nisbetinde artmıştır ki, bu gelişme ile doğumlarla beslenen tabii artış ölçüsü, hiç bir suretle aşılmış değildir. İstanbulda göze çarpan nüfus akını, temelli yerleşmekten

[9] Bu tarihlerde memleketimizde Siyasal Bilgiler Okulunda muallim olarak bulunan ve halen Berlin belediye reisi olan, Reuter'in bu denemesi, «Aylık Siyasî İlimler» (Mülkiye) mecmuasının yıl XI, No. 126, Eylül 1941 nüshasında (s. 243-249) intişar etmiştir. Tetkik, 1945 nüfus sayımından önce, ve 1940 sayımına ait kalî neticeler neşredilmeden önce yapılmıştır. Reuter makalesini, şu ifade ile neticeye bağlamaktadır: «Türkiyede, şimdiki halde şehirlerde nüfus, ancak umumî nüfusta görülen artış ile mütenasip olarak artmaktadır. Umumî olarak şehirlerdeki nüfusun, tahsisen artmakta olduğunu gösterecek nişane ve emareler de mevcut değildir.»

[10] Bk. Sarç (Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl): Daba yukarıda da zikredilen etüd, s. 44 sonu ve ayrıca 45-46 da No. 1-3 fıkralarda tahlil ve hülâsa edilen neticeler; s. 46 deki tablo ve s. 48-54 deki ek tablolar.

ziyade, bir meddücezir gibi diğer küçük şehirlere, kasabalardan, köylerden gelen, ve bir müddet sonra, yine Büyük şehri terkeden gruplar tarafından yaratılmaktadır.

Bunların arasında, sanayi işçilerinin, mühim bir yer işgal ettiğini iddia etmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Herhalde, İstanbul şehri nüfusunu tabii artışı haricinde, dışarıdan içeri ve içeriden dışarıya doğru tevali eden cereyanlarla, kabartıp indiren bu hareketlerin sanayi işçilerini barındırma problemi üzerinde ağır basan bir faktör olduğuna şüphe yoktur.

Yine Profesör Sarç'ın araştırmaları sonunda vâsıl olduğu neticelere göre, İstanbul ve İzmirde vaziyetin böyle olmasına mukabil, yeni sanayi şehirlerinin köylerden temelli nüfus almak suretile, geliştikleri aşikârdır: Ezcümle 1927 nüfus istatistiklerinde adına rastlanmayan *Kırıkkale*, 1945 de askerî imalât sanayiinin merkezi olarak, 14,500 nüfuslu bir şehir olarak yer almaktadır. Demircilik sanayii kuruluşu ile, 1945 teki nüfusu, 10,600 olarak tespit edilmiş olan, Karabük şehrini yaratmıştır. Mensucat, sellüloz, çimento fabrikalarının, kurulması ve genişletilmesi neticesinde 1927 ile 1945 arasında nüfus, Bursa ve Adanada % 40, Kayseride % 58, Sivasta % 58, İzmitte % 86, Malatya ve Nazillide % 100 nisbetinde artmıştır. 1927 sayımında, o zaman 80 yıldan beri işletilen bir maden mevki olması rağmen, ancak 6000 kişi barındıran Kozlu'nun nüfusu 1945 sayımında 14 bine yükselmekle % 135, ve aynı devre arasında 11,900 den 32,000 e çıkmakla Zonguldak nüfusunda % 176 nisbetinde bir artış kaydedilmiştir. Bu gelişmelerin, tabii nüfus tezayüdü ile izah edilemeyecek bir ölçüde oldukları ve ancak sanayileşme hareketi neticesinde, dışarıdan nüfusu çekmek suretile meydana geldiği aşikârdır. Demek oluyor ki, sanayileşme hareketi Türkiyede, küçük şehirler ve oldukça kesif nüfuslu bir iki sanayi bölgesi yaratmış, diğer mevcut küçük ve orta çap şehirlerin nüfusunu da, dikkate değer ölçüde arttırmıştır. Bütün bu gelişmelerin, işçiyi barındırma problemini, çeşitli güçlükleri, mütezayit bir tazyik ile meydana çıkarmış olduğuna şüphe yoktur.

Türkiyede, sanayi işçilerini barındırma sahasında ne yapılmıştır? Memleketimizde, sanayi işçileri için, takip edilen, bir barındırma politikası mevcut mudur? Varsa, devletçe, belediyelerce, kooperatiflerce bu yolda güdülen siyasetin veya bizzat işletmelere bu sahada, bazı mecburiyetler yükleyen hükümlerin dayandığı mevzuat ve prensipler nelerdir? Sanayi işçilerimizin, şehirlerde, ve endüstri böl-

gelecekteki barınma şartlarını, yakından tetkik etmeğe, başlamazdan önce, bu noktalar üzerinde, kısaca duralım.

Garpta işçilerin barındırılmasına ait mevzuat, — daha ziyade — kommünlerin ucuz meskenler inşa edebilmeleri veya, bizzat kommünlerin, küçük, mütevazı gelirli halkın — ve bu meyanda, tabii, işçilerin de — ev sahibi olabilmelerine vasıta olacak, kooperatiflerin, inşaat şirketlerinin, yapı tasarruf sandıklarının inkişafını destekleyen, kolaylaştıran kanunlardan mürekkeptir.

Bizde sanayi âleminde, işvereni, işçilerin barınmalarile meşgul etmeğe sevk eden mevzuat arasında, ilk maddesile Zonguldak havzasında, her madenciyi, ocakları civarında, «İktisat Vekâletince tanzim edilecek nümunelere» uygun bir şekilde «amele koğuşları» inşasına mecbur kılan, «Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesi Hukuku» na müteallik kanunu zikretmek lâzımdır [11].

1930 da yürürlüğe giren Umurî Hıfzıssıhha Kanununda, iş yerlerinin ve işçi ikametgâhlarının, inşasında ve bakımında gözetilmesi icap eden, teknik ve sıhhi şartların, İktisat ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletlerinin işbirliği yapmak suretile tanzim edecekleri bir nizamname ile tespit edilen bir hüküm yer almış bulunmakta idi. 1936 tarihli İş Kanunumuzda da, — mer'iyete girişinden itibaren altı ay zarfında — aynı mevzulara taallük eden bir «umumî nizamname»nin, yürürlüğe gireceği derpiş edilmiş, fakat 1938 de çıkarılan ek bir kanunla, mühlet kaydı ortadan kaldırılmıştır. İş Kanununun diğer bir maddesinde, İktisat ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletlerinden bizinin göstereceği lüzum üzerine, iki Bakanlıkça, müştereken, hangi branşlarda, ne gibi şartlara cevap veren işletmelerin, banyo, yatakhane, yemekhane, jimnastikhane — ve bu meyanda — amele evleri inşa etmek mecburiyetinde olduklarını tespit edecek bir nizamnamenin hazırlanması da derpiş edilmiştir. Bu

[11] Ereğli havza-i fahmiyesi maden amelesinin hukukuna müteallik kanun. (12 Eylül 1337 tarihli ve 151 numaralı).

Madde 1 --- Maden ocaklarında müstahdem amelenin beytuteleri ve temini istirahatleri için, her ocak civarında İktisat Vekâletince tanzim edilen nümunelere tevfikân, amele koğuşları ve hamam inşasına, ocak âmilleri mecburdur. (Bu kanun metni, biri, İktisat Vekâleti tarafından: «Vekâlete taallük eden mevzuat, 2 cilt, İstanbul 1940-41, diğeri de, Çalışma Bakanlığı tarafından: Çalışma mevzuatı, 1 inci cilt, Sahife: 4-6) adı altında neşredilmiş olan, iki kanun mecmuası içinde de tetkik edilebilir.

Havzada, İş Kanununun mer'iyete girmesinden 16 sene evvel, bu kanun ile, tesis edilmek istenilen sosyal nizam gerçevesi içinde, maden işçilerinin barınma vaziyetleri hakkında Bak.: Özek, Ahmet Ali: Ereğli Kömür Havzası Tarihi üzerinde bir deneme, İstanbul, 1944; Türkiye'de Sanayi İşçileri, (daha yukarıda zikredilmiş olan konuşma metni), İstanbul, 1948; Türkiye sanayiinde işçi mevzuatının iktisadi problemleri (İbrahim Fazıl Armağan içinde, İstanbul 19...) ve Türkiye kömür ekonomisinde rasyonel istihsal dâvası, İstanbul 1950.

suretle, beklenen nizamnameden birincisi ancak 1941 de, çıkarılmıştır. Nizamname, işçilerin, bekâr olarak iskân edilecekleri pavyonlarla, aileleriyle beraber ikametlerine tahsis edilecek olan evlere ait teknik, sıhhi ve ahlâkî şartları tespit etmekle de iktifa etmekte, işverenlerin, hangi branşlarda ve ne gibi hallerde işçileri aileleriyle beraber, küçük evlerde, ve ne gibi hallerde de, bekâr olarak, büyük amele pavyonlarında iskân etmek zorunda kalacaklarına ait bir hüküm vazetmiş bulunmamaktadır. Bununla beraber, Çalışma Bakanlığı, başlıca işverenlerin, hususî fabrika sahiplerinin, şehirlerin kenarlarında veya yakın civarlarında, işçi siteleri, işçi mahalleleri inşa etmelerini temin edecek bir formül aramaktadır. Bundan başka Bakanlık, şimdiden işverenlerle yakın temaslara geçmiş ve bu husus ile ilgili direktifler vermeğe başlamıştır. Bu sahada, bazı esas fikirler de belirlemiştir. Bilhassa, meskûn bölgelerden uzak yerlerde kurulan fabrikalarla, maden ocakları sahiplerinin, işçilerini barındırmaya mecbur bulunmaları fikri tamamen benimsenmiş bulunmaktadır.

Sanayi işçilerinin, barınmaları, barındırılmaları ile alâkadar mevzuatımızı, bu suretle, gözden geçirdikten sonra, şimdi, dikkat ve alâkamızı, asıl mühim olan, fiiliyat sahasına doğru çevirebiliriz. Sanayi işçilerinin barınma ihtiyaçları devlet işletmelerinde veya hususî teşebbüslerde çalıştıklarına göre, muhtelif sınırlı bölgelerde ve şehirlerde muhtelif sanayi şubelerinde, ne dereceye kadar, ne gibi şartlar altında, ne şekilde karşılanmaktadır? Şimdilik kısaca söyleyelim ki hâlen bu sahada, meseleyi ciddi surette ele almak ve bir program dahilinde hareket etmek suretile bir dereceye kadar müsbet netice almış olan bazı sanayi işletmelerinin, hemen hepsi, «İktisadî Devlet Teşekkülleri» camiası içinde bulunanlar arasındadır. Bu kadro, sayıları 350.000 olarak kabul edilecek olan, Türkiye sanayi işçilerinin, 80.000 ini içine almaktadır. Bu teşekküller haricinde kalan ve devlet sermayesile kurulmuş askerî fabrikalarla, Tekel işletmelerinin bazılarında çalışan işçilerin ve bilhassa ustabaşı ve teknisyenlerin barınma durumları da fena değildir. Sayıları, senelere göre 40 bin ile 60 bin arasında temevvüç eden yol ve bina işçileri, ne barındırma, ne de herhangi diğer bir bakımdan, en küçük bir alâka ve yardımdan faydalanmış değillerdir. Nihayet, hususî teşebbüslerde çalışan 150.000 kadar işçi de hâlen, — pek nadir ve ehemmiyetsiz istisnalar haricinde — hiç bir suretle yardım ve alâka görmemektedirler.

Şayanı dikkattir ki, yakın bir tarihte, İş Kanunu çıkmadan, işve-

renlere tahmil edilen kanunî mecburiyetler bugüne nazaran pek hafif olduğu bir devirde, o tarihlerde birer hususî teşebbüs tarafından işletilen Şeker Fabrikaları ile, bilhassa, Ereğli havzasında, İş Bankasına ait Kömür İşletmesinde çalışan işçiler, çeşitli sahalardan olduğu gibi, barınma politikası çerçevesi içinde de, en anlayışlı ve müsbet verimli bir alâkaya mazhar olmuşlardır. Bugün, Zonguldaktaki Devlet İşletmesinde çalışan münavebeli işçilerin bekâr olarak barındıkları, modern, sıhhi tesisleri haiz pavyonların, ilk örnekleri bu zaman inşa edilmiş, Türk maden işçileri, ilk defa, — ve biraz da zorlukla — karyolada yatırılmış, duş altına sokulmuştur.

Bölge ve merkezler bakımından, bilhassa Zonguldakta ve başta Karabük olmak üzere yeni kurulmuş sanayi mntakaları ile, Gemlik, Konya Ereğlisi, Kayseri ve Hereke'deki devlet fabrikalarında iyi neticeler elde edilmiştir. Ereğli kömür havzası, sanayi işçilerini barındırma politikasının, kemiyet ve ehemmiyet itibarı ile, en tetkike şayan bir mihrakını teşkil etmektedir. Nihayet sanayi şubeleri itibarı ile de maden kömürü, demir, çelik ve mensucat sanayii devlet işletme barındırma politikası, en ziyade alâkaya mazhar olan veya en müsbet ve iyi neticeler veren branşlar arasında sayılabilir.

İşçiyi barındırma politikasında başlıca şu yollar takip edilmiş olabilir :

1.— *İş verenin sahip olduğu ikametgâhlarda, işçilerin bedava yerleştirilmesi.*

Bu takdirde, işçiler, ya bekâr olarak, 50 - 100 kişilik gruplar halinde amele koğuşlarında, amele kışlarında barındırılır veyahut, aileleriyle birlikte, küçük evlerde yerleştirilir; her iki halde de, arsa, bina, ikametgâhların içerisindeki, ısıtma, yemek pişirme, aydınlatma tesisleri — ve bazan basit mobilyeler ve diğer demirbaş eşya — işletmenin malıdır.

İşçi bu ikametgâhlarda, bedava olarak barındırılır. Devlet maden işletmelerinde, şimdiye kadar, umumiyetle, bu yol tutulmuştur. Bu usulün en dikkate değer bir örneğini Zonguldakta Ereğli kömürleri işletmesinde, müşahade etmek kabildir. Müessesede, bekâr olarak barındırdığı «münavebeli işçiler» ini, 6 şar haftalık fasıllarla ve meccanen büyük işçi kışlarına yerleştirmektedir. Diğer taraftan, başlıca memurları ile bazı kalfa işçileri, usta başı, teknisiyenlerini, aileleriyle beraber barındırmak üzere, tek ve çift ev tipinde 3000 kadar ikametgâh mevcuttur. İşçi veya memur madende müessesede çalıştığı müddetçe, bu evler de bedava olarak barınmaktadır.

2.— *İşçinin gayet ucuz bir kira ile barındırılması.*

Bu usulde de, ev, yine iş verenin mülkiyeti dahilinde kalır, işletme, bu ikametgâhları, işçilerine, memurlarına küçük bir bedel mukabilinde kiralar. İcar bedeli, umumiyetle binaların bakım masraflarını ve amortisman bedellerini tecavüz etmiyen mütevazı bir hadde tespit edilir. Karabük demir ve çelik fabrikasında, Sümer Bankın diğer bazı işletmelerinde bu yol takip edilmiştir.

3.— *İşletmelerin, işçi ve memurlarının istifadesine arz etmek üzere, ikametgâh kiralamaları.*

İşletme, işçilerini veya memurlarını barındırmak üzere, ve imar bedelini bizzat ödemek suretile, bir bina kiralar; personel bu ikametgâhlarda, ya bedava, ya, ikinci usulde olduğu gibi, mütevazı bir ücret mukabilinde barındırılır. Bu metoda iktisadî mülâhazalarla, veya teknik güçlükler, imkânsızlıklar karşısında, işletmeler binalar ve ve bağlı tesisat kalemlerine, mühim bir sermaye; yatırmayı uygun bulmadığı hallerde başvurulduğu görülür.

4.— *Mülkiyet usulü.*

Önce, işletmenin sahip ve mutasarrıf olduğu ikametgâhlar, muayyen şartlar altında ve tedricen, buralarda aileleriyle birlikte yerleştirilen işçi veya memurların mülkiyetine geçirilir. Ezcümle, iş verenin barındıracağı işçiler arasında, meslekî bilgi ve kıymetinden başka, işletmede 10 veya 15 sene fasılasız çalışmış olmakla temayüz etmiş bulunanlar ön plânda bir yer almaktadır. İşçinin çok nüfuslu bir aile babası olması, aile efradından bir çok kimselerin aynı müessesede çalışmaları da mülkiyet metodu dahilinde barındırılacak işçilerin seçilmesinde, nazarı dikkate alman tercih sebeplerinden biridir.

Bu takdirde, işçi umumiyetle, 20 yıl nihayetinde, barındırılmış olduğu ikametgâhın sahibi olmaktadır.

Konuşmamızın seyrini takiben, biraz sonra. Ereğli Kömür Havzasında, geniş ölçüde barındırma politikasına ait hedeflerin tespit edilmiş olduğunu, ve «barındırma formülü» bakımından, bir aralık, bu sistem üzerinde de durulmuş olduğunu göreceğiz.

5.— *İş verenin yardımı ile, işçinin bizzat ev yaptırmasını veya sahip olduğu ikametgâhı onartabilmesini kolaylaştırmak.*

İşletme, umumiyetle, iş yerinden uzakça bulunan mahallerde yerleşmiş olan işçileri, müesseseye ve san'ata bağlamak, onların yaşa-

13

2.— *İşçinin gayet ucuz bir kira ile barındırılması.*

Bu usulde de, ev, yine iş verenin mülkiyeti dahilinde kalır, işletme, bu ikametgâhları, işçilerine, memurlarına küçük bir bedel mukabilinde kiralar. İcar bedeli, umumiyetle binaların bakım masraflarını ve amortisman bedellerini tecavüz etmiyen mütevazı bir hadde tespit edilir. Karabük demir ve çelik fabrikasında, Sümer Bankın diğer bazı işletmelerinde bu yol takip edilmiştir.

3.— *İşletmelerin, işçi ve memurlarının istifadesine arz etmek üzere, ikametgâh kiralamaları.*

İşletme, işçilerini veya memurların barındırmak üzere, ve imar bedelini bizzat ödemek suretile, bir bina kiralar; personel bu ikametgâhlarda, ya bedava, ya, ikinci usulde olduğu gibi, mütevazı bir ücret mukabilinde barındırılır. Bu metoda iktisadî mülâhazalarla, veya teknik güçlükler, imkânsızlıklar karşısında, işletmeler binalar ve ve bağlı tesisat kalemlerine, mühim bir sermaye; yatırmayı uygun bulmadığı hallerde başvurulduğu görülür.

4.— *Mülkiyet usulü.*

Önce, işletmenin sahip ve mutasarrıf olduğu ikametgâhlar, muayyen şartlar altında ve tedricen, buralarda ailelerle birlikte yerleştirilen işçi veya memurların mülkiyetine geçirilir. Ezcümle, iş verenin barındıracağı işçiler arasında, meslekî bilgi ve kıymetinden başka, işletmede 10 veya 15 sene fasılasız çalışmış olmakla temayüz etmiş bulunanlar ön plânda bir yer almaktadır. İşçinin çok nüfuslu bir aile babası olması, aile efradından bir çok kimselerin aynı müessesede çalışmaları da mülkiyet metodu dahilinde barındırılacak işçilerin seçilmesinde, nazarı dikkate alman tercih sebeplerinden biridir.

Bu takdirde, işçi umumiyetle, 20 yıl nihayetinde, barındırılmış olduğu ikametgâhın sahibi olmaktadır.

Konuşmamızın seyrini takiben, biraz sonra, Ereğli Kömür Havzasında, geniş ölçüde barındırma politikasına ait hedeflerin tespit edilmiş olduğunu, ve «barındırma formülü» bakımından, bir aralık, bu sistem üzerinde de durulmuş olduğunu göreceğiz.

5.— *İş verenin yardımı ile, işçinin bizzat ev yaptırmasını veya sahip olduğu ikametgâhı onartabilmesini kolaylaştırmak.*

İşletme, umumiyetle, iş yerinden uzakça bulunan mahallerde yerleşmiş olan işçileri, müesseseye ve san'ata bağlamak, onların yaşa-

ma ve çalışma şartlarını iyileştirmek için, bu bölgeleri iş merkezlerine bağlayacak yolları tamir ettirir, icap ederse yeniden inşa eder, iki nokta arasında muntazam otobüs servisleri işletir. Bu istikamette bir adım daha ileri de gidilebilir: İş veren bahis mevzuu — ziraî bölgelerden geçici olarak gelen — işçileri, daimî, — profesyonel — ve kalifiye bir hale getirmek için, — bunları, fabrika veya maden ocağı civarında aileleriyle beraber yerleştirmeye güç, pahalı, veya muhtelif bakımlardan mahzurlu buluyorsa — bu takdirde, işçilere, yerleşmiş buldukları, yakın ziraî bölgelerde, köylerde sıhhi evler inşa ettirmek, onları bizzat inşa veya tamir edebilmeleri, onartmaları için çesitli yardımlarda bulunmak cihetine gidilebilir. Bu suretle, sanayi işletmesi, ziraî bölgede teşekkül etmiş ve beslenen bir işçi sahrmcm-dan, gayeye uygun bir şekilde, istifade etmek imkânını temin etmiş olur.

Zonguldak Kömür havzasında, işçiyi barındırma politikasının, —son olarak ve büyük ölçüde — böyle bir sistemi benimsemiş olduğunu göreceğiz.

6.— *İşçiler tarafından kurulan Yapı Kooperatiflerinin veyahut — daha ferdiyetteci mülkiyet veya gruplar arasında — inşaat tasarruf sandıklarının, çok defa işletmelerin de teşvik, yardım ve müzaheretlerine dayanmak suretile, kendini barındırma dâvalarını bizzat halletmeleri.*

Bu takdirde, tutulan yol, umumiyetle şudur: İşletme arsayı temin eder, işçiler de bu arazi üzerinde, evlerini inşa etmek üzere, aralarında bir Yapı Kooperatifi veya yapı tasarruf sandığı kurarlar, garp sanayi memleketlerinde, çok revaçta olan bu sistem cidden mükemmel neticeler vermiştir. Buna karşılık, yurdumuzda, işçinin barınma dâvası bu yoldan şimdiye kadar en küçük bir ölçüde bile feyiz alabilmiş değildir.

7.— *Belediyelerin müdahale ve yardımları.*

Garp memleketlerinde, kooperatiflerin yanında «kommünlerin» «Belediye» dediğimiz şehir idarelerinin de — işçiler başta olmak üzere, mahdut veya mütevazi gelirli sınıfların, barınma davasile müessir bir şekilde uğraşmış olduklarına işaret etmiştik.

Bizde henüz neticeleri alınmamış olmak, hattâ, tam ölçüde teşebbüse bile geçilmiş bulunmamakla beraber, bu istikamette bir hareket, ilk defa bu yıl İstanbul Belediyesi tarafından ele alınmıştır.

Ankara, İzmir, Bursa, Adana gibi şehirlerimizin iktisadî ve sosyal bünyeleri de, barındırma politikasının, yine böyle bir yoldan yürümek üzere ele alınmasını icap ettirecek bir mahiyet arz etmektedir.

Aziz dinleyiciler,

Barınma ihtiyacının, barındırma politikasının, her cepheden arzedtiği ehemmiyeti belirttik ve bu istikamette takip edilebilecek başlıca yolları gözden geçirdik. Şimdi artık nazarlarımızı filiyat sahasına çevirmeğe sıra gelmiştir; sanayi hayatımızda, şimdiye kadar bu sahada ne yapılmıştır? Neler yapılmak düşünülüyor? Çeşitli sanayi şubelerinde, yurdun muhtelif şehirlerinde ve sanayi bölgelerinde, Devlet işletmelerinde veya hususî teşebbüslerde, işçilerin barınma şartları nedir? İşletmelerce güdülen işçiyi barındırma politikası ne ölçüde, ne gibi neticeler vermiştir?

Şimdi biraz da bu meseleleri süratle gözden geçirelim :

Bu mevzuu sırasile:

- 1.— Sümer Bank camiasına dahil Devlet sanayi işletmelerinde.
2. — Maden ekonomisinde hususî teşebbüsün veya Devlet işletmesi olarak faaliyette bulunan iş yerlerinde.

Filhakika, Türkiyede, sanayi işçilerinin barınma şartlarını ve filen tatbik edilen barındırma politikasının verdiği neticeleri bu iki muhtelif çerçeve içinde mütalâa etmekle, dâvanın heyeti umumiyesi itibarile olduğu kadar ekonomi hayatımızın — hususî teşebbüslerde veya Devlet işletmelerinde — muhtelif bölümlerinde, memleketin, muhtelif bölgelerinde — büyük şehirlerde, amele sahrmcı olan küçük şehirlerde, sanayileşme hareketi neticesinde, köylerden ve diğer şehirlerden nüfus çekmek suretile inkişaf etmiş orta ve küçük şehirlerimizde ilâh.. veya yepyeni sanayi merkezlerinde, arzettiği, farklı şartları da kavrayabileceğimizi zannediyoruz.

Memleketimizde işçiyi barındırma alâka ve faaliyetlerini, ve şimdiye kadar müspet netice alınmış en büyük çaptaki eserlerini, Sümer Bank camiasına dahil iktisadî devlet teşekküllerince işletilen fabrikalarda müşahede edebiliriz.

(Türkiyenin, en büyük çaptaki, işçi barındırma projesinin ise, Zonguldak Maden Kömürü İşletmesince ele alındığım göreceğiz.)

Sümer Bank camiasına dahil, ve — beş yıl evvelki resmî verilere nazaran — sayısı yuvarlak rakamla 30.000 ine varan işçi ve memurun % 20 si, işletmelerce barındırılmış bulunmakta idi.

Bunların % 10 u, bekâr olarak işçi koğuşlarına, — amele pavyonlarında — ve ancak % 7 si, aileleriyle beraber, fabrikalar civarın-

da inşa edilmiş memur ve amele evlerinde yerleştirilmiş bulunmakta idi. Bugün — elimizde tam malûmat mevcut olmamakla beraber — bu nispetlerin ailelerle beraber iskân edilmiş olanlar için % 14 - 15 e çıkmış olduğunu tahmin ve kabul etmek kabildir.

Sümer Bankça, barındırma politikası hizmetinde, kuruluştan 1945 sonuna kadar, 30 milyon lira sarfedilmiş bulunuyordu. Bu suretle 1123 münferit işçi ve memur evi, 118 apartman, 29 bekâr amele pa-viyonu, 249 baraka inşa edilmiş, ayrıca, bankanın kira ile tuttuğu 200 evde de, fabrika memur ve işçilerinin barındırıldığı tespit edilmiştir.

Evli işçilerin, ailelerle birlikte barındırılma nispeti :

Gemlik sunî ipek fabrikasında: % 44

Konya Ereğlisi bez fabrikasile Kayseri mensucat konbinasmda:
% 35 er,

Herekede: % 20 (*)

Nazilli de : % 16

Karabükte : % 40 tı.

Sayın dinleyiciler,

Bu rakamlar karşısında, daha ileriye gitmezden önce, barındırma siyaseti bakımından dikkate şayan bulduğum iki noktaya ehemmiyetle işaret etmek isterim:

Birinci nokta: Sanayi İşletmelerinin, İstanbul, Bursa, Adana gibi kendi ölçülerinde birer işçi merkezi olan şehirlerdeki fabrika amelelerinden ziyade, Karabük gibi, kesif nüfuslu meskûn mmtakalardan uzak yerlerde yeniden kurulmuş, veya Kayseri, Gemlik, Nazilli gibi, dışardan nüfus çekmek suretile gelişen şehirlerdeki işçilerin barınma dâvasile alâkadar olmaları, zarurîdir. Barındırma, sanayi işletmelerinin güçlkle tahammül edebilecekleri, ağır bir yükür.

Bu itibarla, muayyen malî imkânları, tercihen en ehemmiyetli, ihtiyaç sahalarına yöneltmek mevkiinde bulunan, bir müessesenin, İstanbuldaki, Beykoz ve deri fabrikası ile, feshane yünlü fabrikasında, Bursada, merinos fabrikasında, işçilerinin barındırma mevzuu ile alâkadar olmayışını, normal telâkki etmek lâzım: Bursada, Adanada, İstanbulda, İzmirde, İşçilerin barındırma ihtiyaçlarını, diğer dar ve mahdut gelirli sınıfların, zenaat erbabının orta ve küçük memurların, hattâ küçük irat sahiplerinin maruz bulunduğu, mes-

(*) Herekede hâlen, % 40.

ken darlığı, ve mesken sefaleti ile mücadele etmek üzere, şehrin umumî mesken dâvasının geniş çerçevesi içinde ele almak icabeder. Bu takdirde de, sanayi işletmelerinin bu yolda önyak olmaları bahis mevzuu olamaz. Bu hususta, umumiyetle kooperatiflerin, fakat bizde, daha ziyade, hükûmetin müzaheret ve yardımile desteklenecek olan, belediyelerin rol oynaması, daha normal ve zarurîdir.

Nitekim, İstanbul Belediyesi, 1950 yılı başında, şehirde, bilhassa son 7 - 8 yıldanberi, meydana çıkmış bulunan had mesken buhranı ile mücadele için, meseleyi, etraflı bir surette tetkik ile başlamış (12), ve nihayet, bugünlerde, bu yıl için 4 milyon liraya inhisar eder bir fon ile, teşebbüs sahasına adım atmak üzere bulunmuştur.

Evet, demek oluyor ki, İstanbulda, veya Bursada, Devlet Sanayi İşletmelerinin barındırma işlerine sermaye yatırmamaları, prensip itibarile normal. Fakat gelgelelim ki, mesele, hakikatte bu kadar basit değil. İstanbul gibi, 900.000 nüfuslu ve amele sahrıncı bir şehirde kurulmuş, asırlardanberi zenaat ananesi içinde, binlerce ve binlerce sarıca, kunduracı kalfa ve ustası yetiştirmiş bir şehirde kurulmuş bulunan, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası atölyelerinde çalışan 2500 işçinin, bazı yıllarda % 74 ü uzak vilâyetlerden, % 14 ü, şehir dışı civar kasaba ve köylerden gelenler arasından devşirilmiş, ve ancak % 12 si İstanbul yerlisi şehirlilerden ibaret bulunmuştur.

Böyle bir vaziyet karşısında, yabancı amelenin ferdî istidatları, memleketlerindeki iktisadî ve sosyal, durumları itibarile daimî ve profesyonel işçi haline gelmeğe müstait ve namzet olabilecek, bir kısmı ile bizzat işletmelerin alâkadar olması lâzımdır. Bunun için de atılacak ilk adım, böylece benimsenecek işçilerin, dışardaki iktisadî, psikolojik, bağlarını tamamiyle çözerek, şehre ve fabrikaya bağlamak için, kendilerini işletme civarında temin edilecek küçük ailelerle birlikte yerleştirmektir.

İşaret etmek istediğim ikinci nokta da şu:

Sümer Bank idaresi — dışarıdan nüfus almak suretile gelişmiş, küçük ve orta çaptaki şehirlerdeki — fabrika işçilerini barındırır-

[12] 20 Ocak 1950 de, mesken dâvasının, imâr ve şehircilik, ucuz tip ev maliyeti ve finansman bakımından inceleyen ve ayrıca, şehrin nüfusu ve yayılışını, artışı, ve muhtelif içtimâî sınıfların (bilhassa memur ve işçilerin) ev sahibi olabilmek imkânları zaviyesinden, yıllık gelirlerini, etraflı bir şekilde ve ilmi metodlarla tetkik ve mütalâa eden komisyonların raporları, İstanbul Belediyesi, tarafından:

«İstanbulda mesken dâvasının ve halk meskenleri problemini etüd için teşkil edilmiş komisyonlar raporları».

İstanbul, 1950. S. 55

başlığı altında, tabedilmiştir. Bu mecmua içinde raporlardan başka şehir mesken dâvası ile ilgili, başlıca mevzuatın (5218, 5228, 5431 ve 5656 sayılı kanunların) metinleri de mevcuttur.

ken de, aynı yoldan yürümeli, yani, daima, uzak bölgelerden gelen işçiler arasından — yerleştirilmek, daimleştirilmek, profesyonel ve ve kalifiye işçi haline sokulmak istenilen bir miktar yabancı amele-yi — ön plânda tutmalıdır. Bu ana kaide, barındırma politikasının, iktisatçılık icapları kadar, sosyal prensipleri bakımından da mantı-kî bir yoldur.

Fakat, fiiliyatta, ezcümle, Nazilli, Hereke, Kayseri, Gemlik fab-rikaları işçileri barındırılırken, tamamile aksi yol tutulmuş işletme-nin inşa ettirdiği evlerde daha ziyade, yerli işçilerin yerleştirildiği görülmüştür. Bu gidişin, — bizce — yanlış bir telâkki mahsulü mü, yoksa, sadece, bir plânsızlık eseri mi olduğunu bilmiyorum.

Aziz dinleyiciler,

Sümer Bank işletmelerini terketmezden önce, yalnız bu camia-da değil, bütün Türkiye sanayiinde, plânlı ve neticeleri itibarile verimli feyizli bir barındırma politikasının, en mükemmel eseri olan, Karabük'te duralım.

Karabük'ün kuruluş yeri fena seçilmiş, olduğu iddia ve müda-faa edilebilir; Karabük için, maliyet muadelesinin, yanlış ve sakat bir tesisin, işletme bünyesinde dolaşmış olduğu bir kör düğüm içinde bulunduğunu da ileri sürmek kabildir. Fakat, Karabükte, yapılan muvaffakiyetli sosyal tecrübe, sanayi hayatımızın, en mühim mev-zuu olduğunu söze başlarken de belirtmiş olduğum, daimileştirilmiş, yerleştirilmiş, profesyonel ve kalifiye işçi nüvesini kurmak dâvası, Karabükte, en anlayışlı ve isabetli bir yoldan, halledilmiş, sanayi politikamız için canlı ve güzel bir örnek olarak karşımızdadır.

Bu yol: Sanayi branşının muhtaç olduğu işçi kütlesini, daimî, profesyonel, bir amele nüvesi etrafında toplama, bu nüveyi — çe-kirdeği — de, fıtrî kabiliyetleri, ehliyetleri itibarile, yerleşmiş bu-lundukları coğrafi bölgelerin iktisadî ve sosyal şartları itibarile, pro-fesyonel fabrika işçisi kalıbına girmek üzere, işletme civarında yer-leşebilecek olanlar arasından seçmek, ve gayeyi gerçekleştirmek için de, bu suretle süzülen ve seçilen işçileri, aileleriyle beraber, iş-letme civarında, küçük aile yuvalarında yerleştirmekten ibaret ol-muştur.

Fabrika kuruluş devrinde, 400 kadar işçi devşirmiştir. Bunlar, diğer sanayi işletmelerimizde çeşitli bölgelerden gelen amele tipleri üzerinde edinilmiş tecrübe ve kanaatlere dayanılmak suretile, Er-zincan (Yusuf ili), Erzurum (İşpir kazası) ve Ardahan köylerinden

gelenler arasından seçilmiş, ve daha önce, Kuvarshan bakır, Fet-hiye krom işletmelerine gelip çalıştığı itiyat edinmiş olanlar, tercih edilmiştir. Bu işçiler, uyanıklıkları ve meşakkate, zahmete tahammülleri itibarile temayüz etmiş olduklarından, ateş tuğlası (Şamot) kısmına verilmişlerdir. Diğer bir kısım işçiler de, *montaj* işlerinde yetiştirilmek üzere, çeviklikleri, hafiflikleriyle nazarı dikkati celbeden lâzlar arasından seçilmiştir.

Bu işçiler, sıhhat, ahlâk, devam, aile durumu, askerlik, kabiliyet ve terakki ilâh.. bakımından, fişlerle, —kardeş sistemine göre tutulan, şahsî dosyalarla, yakından ve ciddiyetle takip edilmiştir. Her iki grupta çalışanlardan ikişer kişi bir müddet sonra İngiltereye gönderilmiş, orada yaptıkları stajdan dönünce, bu suretle yetişmiş her işçinin yanına, 5-6 diğer işçi çırak olarak verilmiştir. Böylece, kuruluş anında ele alınmış olan, 400 kişiden, 95 i., tam manasile, daimî, profesyonel, kalifiye bir işçi olarak yetişmiş, ve bu çekirdek etrafında, bugün Karabükte 1250 yi mütecaviz, aileleriyle beraber, küçük bahçeli evlerde yerleşmiş, fabrikanın inşa ettiği küçük muntazam evlerde oturan ve daimî bir işçi kütlesi teşekkül etmiştir.

Barındırma, yardımından, işletme ve sanayie mal olacağı anlaşılmalarda faydalanmaktadır. Meskenler kur'a ile değil, müdüriyet tarafından muayyen esaslar gözönünde bulundurmak suretile tevzi edilmekte, bir oda, bir sofa, bir mutfaklı evlerden T.L. 5, 2 odalılardan T.L. 7,5, 3 odalı ve banyolu olanlardan da T.L. 13 kira alınmaktadır.

Tevziattan doğan şikâyet ve itirazlar dinlenmektedir.

Plânlı, anlayışlı bir barındırma politikası. Karabük'e, 3600-4000 işçi çalıştıran bu işletmemize 1000 i tecavüz, profesyonel kalifiye ve verimli bir işçi kütlesi temin etmiştir.

Sayın dinleyiciler,

Şimdi, maden sanayiine geçelim.

Maden kömürü, linyit, krom, bakır, simli kurşun, antimuvan, zımpara taşı, lüle taşı, boksit, ilâh... maden ocaklarını işleten Devlet İşletmeleri ile hususî teşebbüslerde, 60.000 kadar işçi çalışmaktadır. Bu işçiler, Zonguldak, yukarı Karadeniz, Erzurum, Erzincan ve bazı cenubi şarkî ve cenubi garbî vilâyetlerindeki takriben 300.000 kişilik bir köy ve küçük kasaba nüfus sahrmcından devşirilmektedir. Bu 60.000 maden işçisinin 30.000 ini Zonguldakta Ereğli kömürleri işletmesinden gelip çalışanlar teşkil eder. Türkiyede, muvakkat ve mü-

navebeli işçilerin, bekâr olarak, en büyük sayıda, ve en geniş ve mükemmel tesisler içinde barındırılma rekoru Zonguldaktadır. Fakat, dâva, bu değildir biliyoruz. Diğer taraftan, Türkiyede işçi barındırma politikasının en muazzam ve mükemmel projelerinden biri de, yine bu işletme tarafından hazırlanmış bulunmaktadır. Bunun içindir ki, maden sanayimizde, işçi barındırma durumunu, ve politikasını, gözden geçirirken, en ziyade Zonguldak üzerinde duracağız.

Maden işletmelerinde barındırma politikasının biri, arazinin yapısı (jeofizik şartlar) diğeri de malî bakımlardan arzettiği iki hususiyete de kısaca temas edelim.

Maden ocakları, ekseriya dağlık bölgelerde açılmış bulunur. Maden civarı umumiyetle arızalı arazi ile ve çok defa ormanlarla çevrilmiş olduğundan, inşaat için tetkik bakımdan güç, malî kültüfe ağır, bir takım ameliyelere girişmek icabeder. Bilhassa, binlerce işçi ailesini, bahçeli evlere yerleştirmeye hedef tutan bir barındırma politikası, güdüldüğü takdirde!..

Aziz dinleyiciler,

Biraz önce de söylemiştim:

Yurd içinde, ve maden ocaklarında çalışan işçilerin, barınma şartlarını tetkik için yaptığımız, bu hayalî ve sür'atli tenezzüh, bu vâdideki konuşmamızla beraber, Zonguldakta sona erecek.

Fakat, bundan önce, bir kaç dakikanızı daha rica ederek, sizi, diğer bir maden bölgemize, bir hayli cenuba, ta, Fethiyeye kadar götüreceğim. Burada, hususî bir teşebbüsün, idare ettiği bir krom işletmesindeyiz.

3000, hakikî maden işçisi, 500 - 600 kadar miktarları mütemevviğ geçici amele kütlesi karşısındayız. İşletme, işçilerini, barındırmak için hemen hiçbir şey yapmamış, ocaklar civarında, pek iptidai, âdeta sefilâne denilecek bazı barakalar, var, burada da, gelip geçici işçiler oturuyorlardı. Bu 3000 daimî ve kalifiye dediğimiz işçi nereden geliyor ve ne suretle barınıyordu? Bunların % 60 ı, çoğu, Erzincandan ve bilhassa Yusufelinden, % 20 si de, Konyanın Hadım kazasından, Taşketten gelmekte idiler. Şarklılar, madene, kısa bir zaman için, — gelip geçici olarak — değil bazıları daima 7 yıl, diğer bazıları ise, daima 2,5 - 3 yıl kalmak üzere umumiyetle 4 - 5 er kişilik gruplar halinde, ve koyunlarını da önlerine katarak madene gelmekte idiler (13).

[13] Bu müşahedelerim oldukça eski bir devre aittir: harpten önce, 1939 da, Eti Bank

Her grupun ilk işi, ocaklar civarında, oldukça, sağlam, büyükçe bir baraka inşa etmek — veya birazdan anlatacağım hal ve şekilde — memlekete dönmek üzere bulunan hemşehri bir gruptan böylece kurulmuş bir ikametgâhi teslim almış, yerleşmiş oluyor.

Çamaşırlarını yıkayacak, yemeklerini pişirecek, Fethiyeli kadınlarla beraber yaşamağa başlıyan, bu 6-7 şer kişilik gruplar maddede yerleştikleri müddet esnasında, bir nevi aile birliği halinde ve oldukça, yüksek bir geçim seviyesi dahilinde ömür sürmekte idiler.

Şarklı maden işçisinin gıdasında, et büyük bir rol oynamakta, böylece, yüksek kalori ile beslenen, ve oldukça huzur içinde yaşamakta bulunan, Erzincanlı işçiler büyük randımanla çalışan, kalifiye maden ameleleri olarak temayüz etmekte ve şirketten yüksek ücret almakta idiler; filhakika bu işçiler 1939 da, 300 ile 500 kuruş arasında değişen yevmiyelerle çalışıyorlardı. Aynı tarihlerde, Zonguldak Kömür Havzasında, bir kazmacının gündelik ücreti 125 kuruş ile 250 kuruş arasında temevvüç etmekte, ve şüphesiz ki, randıman bakımından, yine, işletmeye daha pahalıya, mal olmakta idi.

Bu işçi gruplarının, — yukarıda da söylediğimiz gibi —, muayyen köylerden gelen bazıları, 7, yine diğer köylerden gelen bazıları da 2,5 - 3 yıl maden Havzasında çalıştıktan sonra, memleketlerine dönmek için hazırlanmakta, ve bu müddet esnasında barındıkları barakaları, ev eşyasını koyunlarını barındırdıkları ağılı, yine aynı bölgelerden, aynı şartlar içinde gelen, hemşerilerine teslim ettikten sonra avdet etmekte idiler. Yalnız iktisatçılar için değil, içtimaiyatçılarımız için de tetkike değer bir mevzu! Fethiye Krom İşletmesinden çizdiğimiz bu tablo, memleketimizde, hususî maden işletmelerinde çalışan işçilerin, içinde buldukları sosyal durumu ve bahusus geçinme şartlarını tipik bir örnek olarak göstermekten çok uzaktır. Maden işletmelerindeki çalışma şartları ve bahusus maden işçilerinin iş yerleriyle olan münasebetlerini tayin eden, coğrafî, iktisadî ve içtimai şartlar, bu grup işçilerin barınma dâvasının, en ön safta ele alınmasını gerektirecek bir hususiyet arz etmektedir. Bu icap karşısında, fiilî va-

İktisadî Tetkikler şubesini idare ettiğim zaman, Türkiyede maden istihlal istatistiklerini organize etmek üzere, yurdun Devlet ve hususî teşebbüs tarafından idare edilen maden işletmelerine bizzat gitmek, veya yardımcı mütebassis arkadaşlarımı göndermek suretile tertip ettiğim tetkik seyahatlerimden biri esnasında tespit edilmiştir. 1949 mayısında, zonguldakta, yaptığım son bir tetkik seyahatinde, bana çok kıymetli rehberliği esirgememiş olan, ve bahsettiğim tarihlerde, Fethiye Krom İşletmesinde çalışmış bulunan, bir yüksek maden mühendisi arkadaşımınla, görüşürken de, bu noktaları, teyid ettirmek ve böylece yeniden, tespit etmek fırsatını bulmuştum.

ziyet, hususî maden işletmelerinde (krom, linyit, simli kurşun, antimon, amiyant, boksit, zımpara taşı, lüle taşı, civa, kükürt, ilâh...) umumiyetle «kötü» olarak vasıflandırılabilir.

Devlet işletmelerinde, işçi için temin edilen şartlar, insanî ölçülerle mütalâa edilince, iyidir denilebilir. Gittikçe, daha büyük sayıda ve nispette maden amelesinin oldukça mükemmel şartlar altında barındırıldığı, beslendiği, hattâ boş saatlerinde eğlendirildiği görülmektedir.

Fakat, maden ekonomisinin, Devlet sektöründe de barındırma politikasının — ve millî ekonomi siyaseti bakımından, en ehemmiyetli sayılması icabeden bir cephesi ile alâkadar tedbirler henüz aşağı yukarı askıda bulunmaktadır: Yani, geçici ve devamsız işçilerin bir kısmını, — akıp geldikleri köy nüfus sahrımlarından — iktisadî, ve hususî alâkalarını kesmek, bunun için de aileleriyle beraber, maden ocakları civarında inşa edilecek bahçeli evlerde yerleştirmek suretile, daimî profesyonel, maden işçisi kalıbına sokmak yolunda atılmış müsbet adımlar pek azdır.

Filhakika, *Eti Bank grupunu* teşkil eden işletmelerden garp linyitlerinde (soma, değirmi saz, tunç bilek) — 1951 rakamlara nazaran — çalışan 3700 küsur işçi, 35 büyük, amele kışlasında, bekâr olarak barındırılmaktadır. Bu işçilerin iskân vaziyetleri — Zonguldakta, bekâr olarak barındırılan münavebeli işçilere nazaran — sıkışık ve bakımları da — aynı mukayese çerçevesi için — pek mükemmel değildir.

Ergani Maden (bakır), Guleman Şark Kromları ve Murgul bakır işletmelerindeki işçi barındırma durumu da kısmen, garp linyitlerindeki şartlar dahilinde mütalâa edilebilir.

Eti Bank grubuna dahil devlet maden işletmeleri, «barındırma» siyaseti zaviyesinden, bir «bütün» olarak nazarı dikkate alınınca, vaziyet şu suretle tespit ve hülâsa edilebilir:

Maden amelesinin, aileleriyle beraber barındırılmasına mahsus, küçük evlerden mürekkep, işçi siteleri umumiyetle — mevcut değildir. Yalnız çoğu işletmeler, ustabaşılarm teknisiyenlerin, ve bir de müdür, kimyager, mühendis, ilh.. memurların aileleriyle beraber ikametlerine mahdut miktarda, ev tahsis edebilmiş bulunmaktadırlar. — Büyük amele kışlalarında, bekâr olarak iskân edilen işçi kütlesinin haricinde, maden amelesinin bir kısmını kendi imkân ve vasıtaları ile temin ettikleri ikametgâhlarda, bazıları sefil kulübelerde, berbad barakalarda, gece kondularında mal sahibi sınıfta bazıları ise,

ocakların civarında, ve diğer bazıları da, şehir evlerinde kiracı olarak barınmaktadırlar.

Şimdi, daha önceden, maden ekonomisinin, ve Eti Bank grubunun en büyük işletmesinin olduğu kadar, Türkiyenin de eh kalabalık işçi merkezi sıfatile bir kaç defa işaret ve temas etmiş olduğumuz, Zonguldağa dönelim.

Havzada, çalışan 25 - 30 (14) bin işçinin 12.000 ini 6 hafta münavebe ile değişen işçiler teşkil eder. Bunlar işletmenin inşa etmiş olduğu 23 büyük amele kışlasında bedava barındırılmakta, yedirilmekte, ve boş saatlerde eğlendirilmektedir (15).

«Daimî» ev verilen ve çoğu yukarı Karadenizden gelen bu işçiler, nispeten uzun zaman havzada kalmakta, 8 - 9 aya kadar varabilen, aşağı yukarı devamlı bir çalışmadan sonra «bilhassa fındık mahsulü zamanı memleketlerine dönmektedirler. Havzada, miktarları mahdut olan cidden kalifiye işçiler, bu grup içindedir.

[14] 1949 da, Maden Kömürü Havzasında yaptığım 3 üncü tetkik seyahati esnasında, hazırım ilk günlerinden birinde, fiilen çalışan işçilerin muhtelif gruplara nazaran tevzii şu suretle tespit edilmekte idi:

İşçi sayısı	Gruplar	İzahat
13.576	I. «Daimî» adı verilen zümre: (Bunlar harp yıllarında tatbik edilen mükellefiyet rejimi esnasındaki «Zonguldak ve Karadeniz serbest işçileri» ni teşkil etmekte idiler.	a) Bunların pek büyük bir kısmını yukarı Karadenizden ve bilhassa Trabzon ve Rize havalisinden, fındık mahsulünün idrakinden sonra, gelerek Havzada çalışmaktadırlar. Halen 7 - 8 ay kadar kaldıkları da oluyor. b) Zonguldakta, şehir içinde, veya Havzanın muhtelif bölgelerinde oturan, ve hayatlarını münhasıran madende çalışmak suretiile kazanan küçük bir grup.
11.003	II. «Münavebeli» ler	Harp yıllarında tatbik edilen mükellefiyet rejimi esnasında, münavebe ile celledilmiş olan 15'er bin kişilik 3 grup mensuplarının % 50 ilâ % 80 i, serbestleşmektedirler.
273	III. Çarek	13 ilâ 16 yaşında çocuklar.
36	IV. Stajyer	M. T. A. nın maden teknisiyen mektebinin talebelerinden.
1239	V. Hükümlü işçiler	Adliye Bakanlığı ile, işletmeler arasında yapılan mukaveleye istinaden, ocaklarda çalışan mahkûmlar.
405	VI. Askerier	Askerler.
26.532.		Havzada fiilen çalışmakta olan işçi sayısı. Bu işçiler, 45 - 50 biner kişilik bir nüfus sarmıcandan devşirilmektedir.

[15] Bu grup amelenin barındırılmasına, ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına tahsis edilmiş olmak üzere, 23 işçi pavyonunda (amelenin bekâr olarak iskân edildiği, işçi kışlatarında) 19.757 yatak, 23 yemekhane, 897 mustaklu, 28 duş yeri, çamaşırların temizlenmesi için, 30 ütü, ve 17 çamaşırbane, ekmeğin pişirildiği 5 fenni fırın, ve 14 kahvehane müteaddit, oyun salonları, mevcuttur.

İşte, bu gruba dahil işçiler arasında, elektrikçilik, tornacılık, frezecilik, yapanlar, tamirat işçileri, ve başlıca ustalar, 60 kadar tek veya çift ev tipinde ikametgâhlarında aileleriyle beraber bedava olarak oturmaktadırlar. Fakat, asıl maden işçileri için (kazmacılar, meremetçiler, nakliyeciler ilâ...) bu yolda bir barınma vaziyeti, henüz, hiç bir suret ve nispette gerçekleşmiş değildir.

1941 sonunda, Kömür Havzası, istihsal cihazı, tamamen yıpranarak, çalışamaz bir hale geldiği ve nihayet 3 - 4 ay için tamamen durmak zorunda kaldığı zaman, kabul edilmiştir ki, kömür işletmesinin, artık ne zorlu olarak işletilen tesisleri, ne de mevcut çalışma şartları ile — ne kadar gayret gösterilse, ve ne kadar tedbir alınırsa alınsın — yuvarlak rakamla, 3 milyon tondan fazla kömür istihsal etmesi ve işçi başına vasatı 600 kiloyu aşan bir randımanla çalışabilmesi bahis mevzuu olamayacaktır.

İşte 1944 de hazırlanan «Büyük Amenajman» adlı etraflı ve uzun vadeli kalkınma ve faaliyet plânında, ve 1947 de, bazı tadillerle, ve Marşal yardımından istifade imkânlarına göre hazırlanan 5 yıllık (1948 - 1952) yeni programında, bu görüş ve anlayış, bizi alâkadar eden — işçiyi barındırma — sahasına şu suretle inikâs etmiştir:

Büyük amenajman hazırlanırken, işçiler için kâfi miktarda, ev inşa edilmek, yol ve su şebekelerini tanzim ve ıslâh etmek, lâğım sularını aktarmak gibi meseleler ele alınmıştır.

Havzada halen çalışan 26.000 işçinin, 1945 projesinde işçi ikametgâhları ana dâvasının şöyle bir hal suretine bağlanması düşünülmekte idi:

İşçilerin % 55 ini maden ocakları civarında inşa edilecek küçük ve bahçeli evlerde aileleriyle birlikte yerleştirmek!.. Bu düşünme ifadesini, maden işletmeciliğinin tanınmış mütehassıslarından, Prof. Grannitsch'in, daha 1938 de, havzamız hakkında, ciddî bir tetkike müsteniden, hükûmete verdiği etraflı raporda yapılan tekliflerde bulmuştu. Bu suretle, kömür havzasına, ilerde, istihsal ve randıman arttığı zaman, çalışacak işçi sayısındaki azalmayı ve işsizlik derecesinde, muhtelif iktisadî sebeplerle meydana çıkabilecek temevvüçleri de nazarı dikkate almak suretile, 14.000 işçiyi, tam mânasile, devamlı, yerli, profesyonel ve kalifiye maden amelesi kalıbına sokmak, yaşayışlarının böyle ve geçimlerinin de köy ekonomisi ile olan bağlarını kat'î olarak çözmek gayesi güdülecekti. Bahçeli evlere yerleşecek olan işçi ailelerinin bir taraftan, bahçıvanlık ve diğer küçük ziraat işleriyle meşgul olmaları, diğer taraftan, yine bu ailelere dağıtılacak el tezgâhları bilhassa kış aylarında çalışmak su-

retile, müstahsil bir duruma geçmeleri, geçim seviyelerini yükseltmeleri de ayrıca, düşünülmüş bulunuyordu.

İşte, büyük amenajman plânı, uzun zaman, tetkikat sahasına itikal ettirileceğine ihtimal verilmemiş olan bu fikirlerden ilham almış, ve bu ana düşünceyi programlaştırmıştı.

Bu projenin gerçekleşmesi için, Havzada mevcut, 3000 eve ilâveten 14.300 ev inşa edilmesi, ve bunun için, 10 veya 15 sene zarfında, — 1945 rayiçlerine göre — 200 milyon lira sarfedilmesi düşünülmüştü!

İşte, sonradan, — projenin tadili cihetine gidilirken — ilk amenajman plânında yer almış bulunan, işçi barındırma programına tevcih edilen, ilk tenkitler bilhassa 200 milyon lira gibi büyük bir sermaye yatırımağa ihtiyaç göstermesi noktasında toplanıyordu. İleri sürülen ikinci mâhzur, Havzadaki ocaklar civarında, 14 bin küsur bahçeli evin inşasına yeter ve elverişli arazi bulmanın güçlüğünden ibaretti. Zonguldakta bu kadar kesif bir işçi nüfusu yerleştirmenin, ilerde bazı içtimai huzursuzluklar doğurup doğuramayacağı meselesi de, düşünmeğe değer üçüncü bir nokta teşkil ediyordu. Nihayet işçi ikametgâhlarına yatırılacak bu muazzam sermayenin, kömür yataklarının zenginliği istihraç faaliyetlerinin devam müddeti, — ve türlü türlü sebepler tahtında — müstakbel işçi ihtiyacı ile mütenasip olup olmadığı suali de ortaya atılmıştır.

Marşal yardımının temin ettiği imkânlarla göre yeniden âyarlanan ve ilk erhalesi (16), 1948-1952 için tespit edilerek, programlaştırılmış olan yeni plânda, işçi barındırma politikasma farklı bir veçhe verilmiştir:

Bu hususta iki noktaya temas etmek lâzımdır.

[16] Marşal yardımlarile temin ettiği imkânlarla göre ayarlanılan, yeni amenajman, tutulan hedefler, yıllık istihsali, 3 milyon ton yıkanmış kömürden 7,4 milyon ton yıkanmamış yani 5,18 milyon ton satılık kömüre çıkarmak, istihsaldeki bu artışa müvazi olarak ve 1951 den itibaren senede 100.000 tondan başlamak ve 1953 de 750.000 tona vasil olmak üzere maden kömürü ihracatına, imkân temin etmekten ibarettir.

Bu kalkınmanın tahakkuku gayesile ve, havzadaki istihracatın verimli bir surette yapılmasını temin etmek için de şu başlıca hususlar ele alınmış bulunmaktadır:

- 1) Ocakların, 6 büyük istihraç «siej» inde merkezileştirilmesi;
- 2) İstihracın elektro-mekanik vasıtalarla başarılmaması;
- 3) Sistem itibarile eski ve esasen tamamen yıpranmış vaziyette bulunan diğer tesisatın yenilenmesi, ve bu meyanda, 20 büyük ve merkezî kömür yıkama fabrikası (ıavarın) kurulması;
- 4) Zonguldak limanının inşası ve modern, yükleme ve boşaltma tesislerde teçhizi, toplanması ve jeolojik mânada merkezileştirilmesi;
- 5) Ocaklardaki istihraç faaliyetlerinin, elktro-mekanik vasıtalarla başarılmamasını temin edecek, yeni tesisat ve teçhizatın ikmalı;
- 6) Tali istihsal maddelerinin, geniş ölçüde kıymetlendirilmesini temin edecek, büyük çapta, yeni bir kok fabrikasının vücade getirilmesi, büyük tamirat atölyelerinin tesis ve modern vasıtalarla teçhizi.

1) Yeni proje, bir defa, sağlam bir iktisadî anlayışa dayanmaktadır: 1948 den 1952 ye kadar, 58 milyon dolarlık Amerikan yardım ile ve ayrıca, kendi finansman kaynaklarımızdan istifade etmek suretile yapılacak, — yapılmakta olan — yeni tesislerin, modern teçhizatın, istihsal, randıman, maliyet, rantabilite hedeflerine uygun olarak beklenen neticeleri verebilmesi için bir taraftan teknik çalışmalar devam ederken, diğer taraftan da, yeni tesislerde en modern teçhizat ile çalışacak olan insan kadrosunun da, bu icaplara göre lâyıkile doldurulması, yani, profesyonel, — ve bu şekilde bir istihsal için tam mânasile kalkınma — işçileri, aynı sür'atle yetiştirmek, ve işletmeye bağlamak lüzumu mutlak bir zaruret prensibi olarak kabul edilmiştir.

Bu prensibin, tatbikat sahasında gerçekleşmesini temin etmek gayesile Elektro - Mekanizasyon ile alâkadar tesisat ve teçhizat için sipariş kabul etmiş olan firmalarla bir anlaşma yapılmış, ve muayyen sayıda işçi gruplarını, ceste, ceste, Avrupa ve Amerikadaki işletmelerinde stajyer olarak kabul etmeleri hususunda mutabık kalmıştır. Bu suretle Avrupa ve Amerikadaki fabrika ve maden ocaklarında lâyıkile yetişmek üzere gidecek olan seçkin işçiler, halen, Havzada kurs görmektedirler. İhtisas bölümleri itibarile şu gruplar tefrik edilmektedir. Kömür çıkartma, lâğımçı nezaretçi (ocak ustabaşısı, çavuşları) gibi asıl maden ocağı işçileri ile, Elektro-Mekanizasyon tesisleri ile ilgili, montaj, demontaj, tamir işçileri, bu bölümlerde, tam ehliyetli bir işçi olarak yetişmek üzere, Amerika ve Avrupaya gönderilecek olan, işçilere, Zonguldakta kurslarda, ingilizce, türkçe, hesap, coğrafya, ve adabı muâşeret dersleri tekip ettirilmektedir.

Kursları ikmal edenler, başmühendis, ve 8 teknisiyen ile birlikte 70 kişilik gruplar halinde hareket edeceklerdir. Her dönen ekipteki mütehassis işçilerden yanlarına katılacak olan işçileri yetiştirmek hususunda istifade edilecektir. Bu mütehassis ve tam mânasile kalifiye işçilerin çalışma randımanını fevkalâde arttırabilecekleri, ve kendilerine, şimdiki vasatî ücretlerin 5 - 10 misli ücret verilebileceği de düşünülmektedir.

İşte, bu suretle yetişmiş olacak olan, profesyonel ve kalifiye iş-

1948 - 1952 devresinde harcanacak 58 milyon doların 7,2 milyon dolar elektro-mekanik tesisata tahsis edilmiştir. İşte bu yolda, tahsisler yapılırken, bizi alâkadar eden bir prensibe dayanılmıştır ki, o da, elektro-mekanizasyon işinin, kalifiye ve daimî amele yetişmesi ile, atbaşı beraber gitmesidir; yani, istihracın mekanizasyonuna intibak edebilecek daimî, profesyonel ve kalifiye bir işçi kütlesinin yetişmesi zarureti kabul edilmiş, ve işçi barındırma ve yol politikası da, bu hedeflere göre yeniden ayarlanmıştır.

çileri, havzaya, maden ameleliğine, işletmeye tamamen bağhyabilmek için, bunların havzada, işletme tarafından verilecek evlere, ailelerle beraber devamlı surette yerleştirilmesi prensibi kabul edilmiştir.

2) Fakat, Marşal plânının, malî imkânlarına göre âyarlanmış olan, yeni amenajman programlarında, işçiyi barındırma mevzuuna verilen veçhe, bilhassa, Havzada inşa edilecek ev sayısı bakımından çok esaslı bir tadile uğramıştır. Şöyle ki, işçileri barındırma için, Havzada, mevcut 3.000 ikametgâha ilâveten, — evvelce tasavvur edildiği gibi daha 14.400 değil — ancak 4.000 bahçeli ev inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.

Geri kalan ameleden, daimî ve devamlı bir emek unsuru olarak istifade edilebilmesi 35 kilometrelik yarı çapında bir çevre içinde, işçilerin oturdukları köyleri, ocaklara bağhyacak mükemmel şoseler üzerinde, işletme tarafından tahrik edilecek otobüslerle, temin edilecektir. Bu işçilere, köylerinde oturdukları evleri tamir ettirmeleri, genişletmeleri, yeni ev inşa etmeleri hususunda yardımlara girişilecek ezcümle, işletme kendilerine muayyen şartlar altında uzun vâdeli istikrazlarda bulunacak, ucuz malzeme temin edecektir.

Çatalağzı elektrik santralından, bu köylere elektrik ceryanı verilmesi de hesaba dahildir. Bu programa nazaran, halen mevcut işçilerin % 80 ni, daimî işçi haline sokulacak, ve bu netice, işçilerin, % 55 ini ocaklar tarafında 35 kilometrelik bir çevre dahilindeki işçi yatağı köyleri, muntazam yollar, ve süratli nakil vasıtaları ile, işletmeye bağlamak ve % 25 ini de, Havzada, ailelerle beraber, işletme tarafından inşa edilecek evlerde barındırmak suretile temin edilecektir.

Birinci projenin maliyeti 1945 rayiçlerine göre, 200 milyon Türk lirasına balığ olmasına mukabil, yeni proje, 40 milyon lira ile başarılabilecektir.

Yeni projenin tatbiki, bu suretle daha ucuza mal olacak, ve aynı zamanda, istihsal için, içtimaî ve iktisadî teminat itibarile, daha kuvvetli bir vaziyet yaratmış olacaktır.

Çünkü, biraz evvel, Havzada, 14.000 den fazla yeni ev inşa etmekten ibaret olan birinci proje için, ileri sürülen mahzurları gözden geçirirken de işaret etmiş olduğumuz veçhile, randımanların yükselmesi, kömür yataklarının yer yer tükenmesi halinde veya — muhtelif iktisadî sebepler dolayısıyla — tam iştilal ederecesile çalışılmadığı zamanlarda, daha az işçiye ihtiyaç hasıl olması kabildir. Böyle bir vaziyette, işçi ikametkâhlarına, 200 milyon liralık bir ser-

maye yatırmanın, mahzurları bu projede yapılan tadillerle bertaraf edilmiş olmaktadır. Aynile, Havzada, ailelerle beraber yerleşmiş, — ziraat hayatı ve ekonomisi ile gıdalarını kat'i ve nihaî olarak kesmiş — 20.000 işçi yerleştirmenin, uzak bir istikbalde içtimaî huzur ve istikrar bakımından da, bazı endişelere yol açabileceği düşünülebilir. Her halde, bunun yerine, ancak 5-6 bin amelenin Zonguldakta yerleştirilmesinin, diğerlerinin, işletmeye devamlı bir surette bağlanmakla beraber, köy kadrosu içinde bırakılmaları, çeşitli bakımlardan, daha mes'ut bir sureti hal olarak kabul edilmelidir.

Aziz dinleyiciler,

Karabükten sonra, çok daha büyük çapta, Zonguldakta, tasarlanan ve gerçekleştirilmeye başlanılan, *işçiyi barındırma* plânlarını, sanayimizin yarınki inkişafı için, en ümit verici adımlar olarak kabul etmek lâzımdır.

Şehirlerimizde, şehir dışında sanayi bölgelerimizde, işçilerin aileleriyle beraber, sıhhi, insanî şartlar içinde barmabilmeleri, barındırılmaları, memlekette, bol, verimli, ve ucuz çalışır bir sanayi istihsal cihazının lâykile iş görebilmesi, sanayi hayatının müstehlik ve mükellef için bir yük değil, fakat memleket refahında bir âmil olabilmesi bakımından da, iktisaden zarurî bir şarttır.

Böyle mütalâa edilince, işçiyi barındırmak için sarfedilen, «masraf» değil, en verimli, en kârlı, bir yatırımdır.

Fakat, meselenin, daha az ehemmiyetli olmıyan diğer bir cephesi var :

Aile yuvasında, rahat ve huzur, aynı zamanda, insanca yaşamın ön safta gelen şartlarından biridir. İşçinin, ailesile beraber yerleştiği çatı altında, huzura kavuşması, cemiyet huzurunun de, temel taşlarındaki birini teşkil eder.

Devletin, Belediyelerin, bizzat işletmelerin ve — İnşaallah, bir gün, şimdilik içtimaî bünyemize hâlâ yabancı olan — hakikî kooperatiflerin «işçiyi barındırma dâvası» na, böyle bir anlayışla sarılmalarını, sarılmakta devam etmelerini ümit ve temenni ederiz.